

VOL. 7. N° 14
**INTRODUCCIÓ A «L'ETERNA BRETxa RURAL:
DESIGUALTATS, EXCLUSIONS I INACCESSIBILITAT
CIUTADANA. ANOTACIONS PER A CRISIS CRÒNIQUES»**

Coord. **Luis Camarero**

Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED), España

lcamarero@poli.uned.es

<https://orcid.org/0000-0001-6665-2069>

Coord. **Vicent A. Querol**

Universitat Jaume I (UJI), Castelló, España

vquerol@fis.uji.es

<https://orcid.org/0000-0003-1051-6433>

L'eterna bretxa rural: una qüestió ciutadana

Absans va ser el desenvolupament rural, hui és la despoblació l'epítet de la ruralitat. Hem anat canviant i alternant mirades fugisseres per a encarar el repte de la desigualtat, per a evitar abordar la perenne bretxa rural.

La bretxa rural és el conjunt de diferències urbano-rurals que refereixen la contínua incapacitat que experimenten les àrees rurals per a aconseguir els estàndards de qualitat de vida, serveis i oportunitats vitals i que poden ser expressats a través de l'efecte acumulatiu de diferents processos de concentració —demogràfics i econòmics— i també de diferències en termes d'accessibilitat (Camberer i Oliva, 2019).

Primer acte: el desenvolupament va produir la culpa. De manera literal es parlava d'endarreriment, es feia als habitants dels pobles responsables de l'immobilisme i se'ls enlletgia la seua absència dins del projecte de la modernitat —se'ls acusava sense cap problema de subdesenvolupament—. Però en realitat, s'havia alterat la seqüència explicativa i s'havia invertit la realitat. En veritat, el model de desenvolupament establert a partir de la lògica de l'economia d'aglomeració

—basada en la contínua concentració de capital, recursos, treball i talent— conduïa a grans buits sociodemogràfics que constituïen els nínxols del extractivisme demogràfic i vital. I no obstant això als qui persistien en el territori i permetien el manteniment de les fonts —energètiques, ambientals, agroalimentàries— per al funcionament dels industrials enclavaments urbans se'ls tirava en cara la seua posició —obligadament— perifèrica.

La gran recessió que va inaugurar el segle XXI ens va fer experimentar que cap lloc quedava ja fora del vaivé del capitalisme eufemísticament denominat financer. Vam comprendre que estàvem en un món encadenament global. Però no sols. La bombolla que explotava en les altes torres metropolitanas es referia als mercats de futurs, a les expectatives i en suma alterava també les seqüències generacionals que han edificat l'Estat del Benestar. Generacions que accedeixen a la seua autonomia econòmica veient reduïda la seua esperança de vida en nàixer com a símptoma d'una inserció feble en el benestar i que conformen aqueix creixent exèrcit del (nou) precariat.

Així, el desenvolupament rural deixa pas a la despoblació com a expressió de la preocupació. El denominat hivern demogràfic posa l'accent en la capacitat demogràfica. La despoblació marca tendència, però una vegada més es torna a invertir la seqüència causal. Segon acte: el cant de l'Espanya Buida, el sentiment d'una generació que va nàixer rural i sense saber com va viure urbana, amb la sensació de no haver sigut guionistes del seu projecte vital, ha produït el debat sobre l'Espanya Terminal, convertits també en culpables. Hem escoltat, expressions gruixudes que cataloguen als pobles en la categoria d'entitats en extinció, termes que donen ales a anàlisis de tendència que animen tot un kit de propostes variades per al tancament institucional de municipis. Hem vist créixer l'inquietant argument que la prestació de serveis té major cost en àrees rurals i que aquests resulten més complexos d'operar. Mentrestant, els operadors privats de serveis que també es van encarregant d'aquells de titularitat pública van retirant-se de manera silenciosa dels territoris. En algun lloc de la presa de decisions emergeix una sort d'eugenèsia rural justificada per la racionalitat administrativa.

Com en el *Dia de la Marmota* assistim als mateixos problemes amb què vam inaugurar les polítiques de desenvolupament rural dels anys 80. Unes políti-

ques que van anar afermant una reconversió rural en termes d'utilitarisme urbà. L'agricultura es preparava llavors per a l'escenari de les cadenes globals de producció i era necessari desprendre's d'explotacions d'ordre familiar que distorsionaven els mercats i que incomodaven al contribuent. La PAC era el primer instrument per a la cohesió europea i el que major quantitat de recursos financers movia —no ho oblidem— i va aconseguir finalment que l'agricultura s'industrialitzara i també que s'anara desvinculant progressivament dels territoris en els quals s'assentava.

Els LEADER i un altre conjunt d'instruments de dinamització es van encarregar de la reconversió productiva i van anar diversificant l'espectre d'activitats i potenciant unes altres que resultaven cada dia més ajustades i adaptades als consumidors urbans. El turisme rural va emergir com a gran paradigma. El desenvolupament es va travar a través d'un joc complex de posada en valor de les pròpies identitats que alimenta l'economia post-productiva i resignifica el món rural. I certament, aquestes polítiques han tingut en línies generals èxit i han permès la connexió rural-urbana en termes mercantils. Però no oblidem que la lògica del desenvolupament econòmic és extremadament simple: es tracta de generar benestar econòmic i sota la geometria del *ceteris paribus* se suposa que el benestar econòmic es transmet linealment en benestar. Però no per simple és cert. El benestar social no es construeix amb l'únic suport econòmic, és un projecte col·lectiu i un exercici de solidaritat.

La llarga post-crisi de la recessió de 2008 va mostrar de manera clara la insuficiència del model de desenvolupament i la dependència de les àrees rurals respecte als recursos i protecció social. Els vents de l'austeritat han sigut l'excusa perfecta per a posar a dieta al nostre projecte de benestar col·lectiu mentre alimenten de manera sigil·losa el triomf del programa neoliberal. S'intensifica la vulnerabilitat social i s'amplien les bretxes de cohesió territorial en els espais rurals (Döner, Figueiredo i Rivera, 2020). El peatge de la minorada accessibilitat va obrir la porta a les manifestacions de l'Espanya Buidada que el seu aglutinant és la reclamació del ple dret de ciutadania, amb independència del lloc de residència triat. Han expressat el malestar profund dels qui se senten contínuament amb oportunitats minvades i amb profunds problemes d'accés als

serveis i instruments de l'Estat del Benestar. El benestar, no l'oblidem, és un bé col·lectiu.

És important revisar el nostre model que preval les receptes de desenvolupament rural sota una mirada feble en polítiques públiques per als territoris rurals. Sens dubte és la societat civil qui ha de realitzar l'examen i orientar els diferents reptes. Com a crit d'atenció hem volgut obrir a partir de diferents treballs de recerca centrats en àmbits diversos un tast sobre els processos de desenvolupament. No es tracta d'avaluar els assoliments —que són importants—, ni tampoc es tracta de certificar la qualitat d'execució mitjançant el balanç de pressupost i compliment d'objectius. Simplement hem volgut començar la reflexió sobre els efectes que té el propi imaginari del desenvolupament.

González (2020) i Ramírez (2020) coincideixen a assenyalar el centralisme que té la figura de l'emprenedor com a estrella i subjecte central dels programes de desenvolupament. Ramírez en la seua anàlisi sobre els territoris d'èxit de les grans factories vegetals s'acosta a la governança del desenvolupament. Observa el seu ancoratge sobre xarxes clientelistes que acaben configurant territoris a imatge i semblança dels prohoms que lideren l'emprenedoria i que no necessàriament reverteixen els beneficis del desenvolupament de manera col·lectiva. L'emprenedoria és individual i per això no necessàriament produeix béns col·lectius. González examina aquestes polítiques d'emprenedoria en relació amb els grups de joves. És paradoxal que el desenvolupament pugui conviure amb el despoblament i especialment amb l'èxode juvenil; és a dir, un desenvolupament que no genera arrelament. L'atracció que generen els espais rurals per a fixar població no acaba d'enllaçar amb uns discursos managerialistes que es justifiquen des de la idea d'un mercat replet d'oportunitats que difícilment es palpen als pobles i l'hipotètic interès dels quals residiria en l'extracció de valor abans que la posada en valor local. Un desacord que és més sagnant si cap quan ens fixem en els cants de sirena que haurien d'atraure projectes vitals d'un col·lectiu clau en la lluita contra la despoblació: les dones joves qualificades (Medina-Vicent, 2020). Els joves no troben en la narrativa de l'emprenedor el seu lloc, i el seu paper clau en la renovació demogràfica no es contempla de manera efectiva i articulada entre les diverses administracions competents. Així, no troben tampoc en les oportunitats que ofereixen els models de desenvolupament local un projecte vital d'interès. Aquests dos autors que obrin aquest volum ens alerten

sobre la important desviació de l'objecte que persegueixen les polítiques de desenvolupament en relació amb les condicions de benestar social.

Jiménez (2020) s'acosta als instruments de disseny i avaluació de les polítiques. És una qüestió central dins del gir que *Rural Proofing* i *Rural Lens* han suposat en la integració de les poblacions rurals en les polítiques socials. Les mirades transversals —*Proofing o Lens*— exigeixen que qualsevol política pública ha d'examinar-se respecte als seus efectes sobre les poblacions rurals. Si bé s'han analitzat algunes de les ambivalències i límits (Shortall i Alston, 2016; Sherry i Shortall, 2019) d'aquestes fórmules, suposen una aposta decidida de legisladors i planificadors per a minimitzar i evitar els efectes col·laterals que tenen grans polítiques sobre els territoris rurals. Hi ha una intenció d'atendre la diversitat de l'hàbitat i del territori. Però com mostra Jiménez en aquest monogràfic els grans indicadors de sostenibilitat, de desenvolupament humà, de reptes en general, no han sigut pensats en dimensió rural. En els diversos àmbits de la sostenibilitat social, la participació dels qui habiten (Querol i Ginés, 2020) permet dibuixar amb pinzell fi, a través de l'experiència concreta i la contextualització del territori, una revisió de les accions prèvies i una projecció futura amb major potencialitat i garanties d'èxit. Sense indicadors preparats o deficients es produeix una invisibilitat gran i continuada de les qüestions rurals. Els actors del desenvolupament són molts i no sols són els emprenedors. Sanahuja (2020) s'acosta en el seu treball als mestres rurals. La seua investigació mostra la dedicació conscient que tenen els docents en la producció i desenvolupament d'identitats locals i comarcals. Un treball sobre el qual construeixen l'adaptació curricular de continguts però que també els exigeix una forta connexió amb l'entorn i compromís comunitari. Les reflexions són probablement sabudes —l'arrelament de docents produeix l'arrelament de discents— però més enllà d'aquesta constatació resulta imprescindible visibilitzar les fonts de producció i reproducció identitària que constitueixen la matèria primera de les economies del signe i que suporten les maneres multifuncionals del desenvolupament rural. En aquest sentit, l'escola rural recorre i acull multitud de plans simbòlics que abasten des de la seua força de projecció cap al futur per damunt del dramatisme que suposen les situacions demogràfiques crítiques fins a la seua capacitat per a condensar models d'educació positius. Superada amb el temps la constant de crear una escola «urbanitzadora» (Feu i Soler, 2002), l'obertura cap

a la connexió amb l'entorn i la comunitat afrontarà el repte de la inclusió social i cultural. El futur divers i cosmopolita (Woods, 2018) dels espais rurals requereix comunitats amb estratègies d'acolliment (Sampedro i Cambrer, 2018) i en les quals la connexió de les mestres i mestres amb l'entorn pot jugar un rol clau.

Nogueira (2020) tanca la reflexió sobre l'orientació de les polítiques. Hem destacat els problemes de falta d'enfocament en el seu objecte, d'incompletesa d'indicadors, de falta de reconeixement d'actors centrals. A tot això hem d'incloure el repte col·lectiu: la producció de ciutadania. Nogueira assenyalava l'absència de compromís cívic de les polítiques. Estudia el cas de la modernització agrària a l'Argentina, unes polítiques que obliden les estructures domèstiques a favor de grans consorcis productius, però que també obliden al consumidor. Polítiques amb un alt rendiment en termes d'acumulació i inserció mercantil però devastadores en termes de construcció de ciutadania. Just a l'inrevés del que seria esperable, el que produeixen és erosió cívica. L'evolució general dels diversos sistemes polítics cap a una creixent desafecció respecte a les seues institucions té el seu reflex en els espais rurals. S'observa, doncs, una atenció més exclusiva sobre els aspectes econòmics i menor en la generació d'espais de vehiculació col·lectiva i participada de les polítiques. També a Espanya, les anàlisis dels instruments de generació d'implicació ciutadana i lideratge en els espais rurals —a través dels projectes LEADER— mostren una pèrdua d'efectivitat i legitimitat (Esparcia, Escribano i Serrano, 2015).

En definitiva, el despoblament —el declivi de les àrees rurals— no és sinó expressió de la falta de cohesió territorial i de desigualtat cívica. Aquests treballs ens han permès observar com, a vegades, les xicotetes diferències són capaces de generar grans distàncies. A través de les seues anàlisis es va evidenciant la diversitat de polítiques i la seua incidència en els espais rurals. És necessari reenfocar i produir nous indicadors, integrar als actors que queden fora de l'ecosistema de l'emprenedoria i sobretot restablir els objectius del desenvolupament per a superar la bretxa rural. Aquest és el repte pendent que tenen les polítiques públiques per a procurar l'acostament en igualtat de condicions de les àrees rurals al nostre sistema públic i col·lectiu de benestar.

Referències

- Camarero, L. & Oliva, J.** (2019). Thinking in rural gap: mobility and social inequalities. *Palgrave Communications*, 5, 95.
- Döner, F. N.; Figueiredo, E. & Rivera, M. J.** (2020). Concluding Remarks: What Is Next for Rural Areas in the Aftermath of the Crisis? In *Crisis and Post-Crisis in Rural Territories* (pp. 209-214). Springer, Cham.
- Esparcia, J.; Escribano, J., & Serrano, J. J.** (2015). From development to power relations and territorial governance: Increasing the leadership role of leader Local Action Groups in Spain. *Journal of Rural Studies*, 42, 29-42. doi:10.1016/j.jrurstud.2015.09.005.
- González Fernández, M. T., & Montero Logroño, I.** (2020). ¿ Por qué te vas? Las políticas de desarrollo rural como instrumento de integración de la juventud rural en Andalucía. *Kult-Ur*, 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.1>
- Goyer, R., & Borri-Anadon, C.** (2020). Las amenazas de la gentrificación para la educación inclusiva: Les menaces de la gentrification pour l'éducation inclusive. *Kult-Ur*, 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.6>
- Jiménez Martínez, L.** (2020). Los indicadores como tecnología de gobernanza en áreas rurales: síntesis y casos. *Kult-Ur*, 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.3>
- Medina-Vicent, M.** (2020). *Mujeres y discursos gerenciales. Hacia la autogestión feminista*. Editorial Comares: Granada.
- Nogueira, M. E.** (2020). Construcción de ciudadanía en la agricultura familiar. Algunas reflexiones para el caso argentino (2004-2019). *Kult-Ur*, 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.5>
- Pliego Ronces, P.** (2020). Conflicto y subjetividad en niñas y niños de una comunidad rural: Una investigación-intervención en situaciones de abandono y pérdida familiares. *Kult-Ur*, 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.7>
- Querol, V. A. & Ginés Sánchez, X.** (2020). La participació dels espais rurals en la sostenibilitat ambiental. Anàlisi dels discursos d'iniciatives productives en el context rural de Castelló. *Disjuntiva. Crítica de les Ciències Socials*, 1(2), 13. doi:10.14198/disjuntiva2020.1.2.2.
- Ramírez Melgarejo, A. J.** (2020). El mito de los grandes 'hombres exportadores' como estrategia de dominación de las élites locales en un territorio rural. *Kult-Ur*, 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.2>

- Sampedro, R. & Camarero, L.** (2018). Foreign Immigrants in Depopulated Rural Areas: Local Social Services and the Construction of Welcoming Communities. *Social Inclusion*, 6(3), 337-346. doi:10.17645/si.v6i3.1530.
- Selusi Franch, V. J., & Sanahuja Ribés, A.** (2020). Aproximación a la escolaridad inclusiva en los territorios rurales: estudio piloto sobre la voz de los docentes. *Kult-Ur*; 7(14). <https://doi.org/10.6035/Kult-ur.2020.7.14.4>
- Sherry, E. y Shortall, S.** (2019). Methodological Fallacies and Perceptions of Rural Disparity: How Rural Proofing Addresses Real Versus Abstract Needs. *Journal of rural studies*, 68, 336-343.
- Shortall, S. y Alston, M.** (2016). To Rural Proof or Not to Rural Proof: A Comparative Analysis. *Politics & Policy*, 44(1), 35-55. doi:10.1111/polp.12144
- Woods, M.** (2018). Precarious rural cosmopolitanism: Negotiating globalization, migration and diversity in Irish small towns. *Journal of Rural Studies*, 64, 164-176. doi:10.1016/j.jrurstud.2018.03.014.